

METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ SEBENAPLNŮJÍCÍHO PROROCTVÍ: MOŽNOSTI A LIMITY NA LONGITUDINÁLNÍCH DATECH Z 1. STUPNĚ ZŠ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO INVESTIGATING SELF-FULFILLING PROPHECY: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS IN LONGITUDINAL DATA FROM CZECH PRIMARY EDUCATION

Anna Páchová¹, Martin Chvál², Irena Smetáčková³

¹ Katedra psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

² Katedra preprimární a primární pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

³ Katedra psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na metodologické přístupy ke zkoumání efektu sebe-naplňujícího proroctví ve školním prostředí na 1. stupni ZŠ. Koncept známý od studie Rosenthala a Jacobsonové (1968) je dlouhodobě diskutován, avšak empirická evidence zůstává nekonzistentní a zatížená limity použité metodologie. Na datech z dvouletého výzkumu v oblasti matematiky testujeme několik statistických přístupů běžně používaných ve vysoce citovaných studiích (reziduální modely, kontrola baseline, multilevel analýzy). Ukazujeme jejich přednosti i limity a formulujeme doporučení pro budoucí výzkum. Naše výsledky přítomnost efektu nevyvracejí, avšak poukazují na nutnost metodologického zpřesnění.

Klíčová slova: *učitelská očekávání; sebe-naplňující proroctví; matematika; metodologie; primární vzdělávání*

Abstract

The paper focuses on methodological approaches to investigating self-fulfilling prophecy effects in primary education. Although the concept has been widely discussed since Rosenthal and Jacobson's (1968) study, empirical evidence remains inconsistent and methodologically constrained. Using two-year longitudinal data from Czech primary schools in mathematics, we test several approaches commonly applied in highly cited studies (residual models, baseline control, multilevel analyses). We discuss their strengths and limitations and formulate

recommendations for future research. Our findings do not refute the presence of expectancy effects but highlight the need for methodological refinement.

Keywords: *teacher expectations; self-fulfilling prophecy; mathematics achievement; methodology; primary education*

1 ÚVOD

Efekt učitelských očekávání patří mezi klasická témata pedagogické a sociální psychologie, avšak jeho empirické ověřování je zatíženo metodologickými obtížemi. Plně experimentální design původní studie (Rosenthal, Jacobson, 1968) nelze z etických důvodů replikovat a longitudinální studie v přirozeném prostředí narážejí na problémy kontroly výchozí úrovně výkonu a přesnosti očekávání. Cílem příspěvku je diskutovat různé metodologické přístupy k analýze tohoto efektu na datech z českého prostředí. Zároveň tím odpovídá na otázku, zda sebenaplnující proroctví je stále rizikem současného vzdělávání.

2 TEORIE

Sebenaplnující proroctví je chápáno jako proces, v němž nepřesná očekávání vedou k diferenciálnímu zacházení a následně k výkonům, které tato očekávání potvrzují (Jussim et al., 2009). Současná literatura však ukazuje, že efekty jsou obvykle malé a kontextově podmíněné (Jussim & Harber, 2005; Wang et al., 2018). Metodologickou výzvou je rozlišení mezi přesností očekávání a jejich sebenaplnujícím působením. Řada studií navíc nekontroluje výchozí výkon či kognitivní schopnosti, což znesnadňuje interpretaci kauzality. Přetrvává také nejasnost mezi doménově specifickými a obecnými očekáváními.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Analýza vychází z dvouletých longitudinálních dat žáků 1. stupně ZŠ v oblasti matematiky. Ve druhém a následně ve třetím ročníku byly měřeny žákovské výsledky v didaktickém testu z matematiky a z českého jazyka, testu kognitivních schopností (Ravenovy progresivní matice) a učitelská očekávání, kdy vyučující

posuzovali každé dítě ve škále týkající se kognitivních schopností a školních výkonů. Testovali jsme několik metodologických přístupů používaných ve vysoce citovaných studiích, zejména podle Madona a kol. (reziduální přístup oddělující nepřesnost očekávání) a Hollensteina a kol. (modely s kontrolou baseline a víceúrovňové analýzy). Cílem bylo porovnat jejich citlivost, interpretační limity a dopady na odhad efektu očekávání při zohlednění výchozí úrovně výkonu i třídního kontextu.

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Všechny aplikované přístupy naznačují přítomnost efektu učitelských očekávání, přestože velikost efektu je malá až střední a citlivá na zvolený model. Reziduální přístup umožňuje oddělit přesnost očekávání od jejich sebenaplnující složky, avšak je citlivý na reliabilitu měření. Multilevel analýzy poukazují na význam třídního kontextu, ale zároveň ukazují, že část efektu mizí po kontrole výchozí úrovně výkonu. Výsledky potvrzují smysluplnost konceptu, avšak zároveň odhalují jeho metodologickou křehkost. Porovnání modelů ukazuje, že absence kontroly baseline může vést k nadhodnocení efektu, zatímco přísná kontrola může jeho velikost redukovat. Výběr analytické strategie proto zásadně ovlivňuje závěry.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Výsledky naznačují, že analyzované přístupy umožňují zachytit možné projevy sebenaplnujícího prorocství, avšak vzhledem k omezené přesnosti měření je nutná interpretační opatrnost. Efekt nebyl jednoznačně potvrzen, ale ani vyvrácen. Pro budoucí výzkum doporučujeme zvýšit psychometrickou kvalitu nástrojů, pracovat s doménově specifickými testy, rozšířit počet měřených proměnných a realizovat více měření v různých situacích a časech, aby bylo možné oddělit skutečnou změnu od chyby měření. Současně je vhodná preventivní opatrnost v pedagogické praxi – vyučující by měli reflektovat možnost zkreslení vlastních očekávání a jednat tak, jako by jejich vliv byl reálný.

PODĚKOVÁNÍ

Studie byla realizována za finanční podpory MŠMT: Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání; Výzva č. 02_19_076 pro Inovace v pedagogice v prioritní ose.

6 LITERATURA

- Hollenstein, L., Rubie-Davies, C. M., & Brühwiler, C. (2023). Teacher expectations and student outcomes: A multilevel longitudinal analysis of self-fulfilling prophecy effects. *Contemporary Educational Psychology*, 72, 102123.
- Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 131–155.
- Madon, S., Jussim, L., & Eccles, J. (1997). In search of the powerful self-fulfilling prophecy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 791–809.
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom*. Holt, Rinehart and Winston.
- Wang, S., Rubie-Davies, C. M., & Meissel, K. (2018). A systematic review of the teacher expectation literature. *Educational Research and Evaluation*, 24(3–5), 124–179.